

СОЦІОЛОГІЯ СЕЛА ЯК ТЕОРІЯ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ

Суспільство постійно змінюється і розвивається. У межах тієї самої країни в різні історичні періоди утворюються неоднакові типи суспільств. Соціологія села – це галузь соціологічної науки, що вивчає різні аспекти життєдіяльності села як соціально-територіальної спільноти.

Об'єктом соціології села є село як специфічна, внутрішньо диференційована підсистема соціально-поселенської структури суспільства (в Україні налічується майже 29 тис. сільських поселень) та сільське населення (понад 17 млн. осіб). Предметом є вивчення ролі села в суспільстві та системах розселення, головних чинників, що впливають на його розвиток; визначення його підсистем, специфіки сільського стилю життя, особливостей сільської культури; аналіз соціальної та професійної структури населення.

Село – це конкретна соціально просторова форма існування суспільства, місце, де населення зайняте переважно аграрною працею. Сільському життю властиві: підпорядкованість праці ритмам природи; тісне поєднання праці та побуту; невисока виробнича мобільність; різноманітний демографічний склад територіальних груп; трудомісткість праці у домашньому та особливому підсобному господарстві; сильний неформальний соціальний контроль, велике значення місцевих авторитетів; менш напружений ритм життя, простіші форми спілкування, ніж у місті; зв'язок з природним середовищем; дисперсність розселення (розкиданість як самих сільських населених пунктів, так і індивідуальних оселень у них). У селі, на відміну від міста, традиційно відсутні дуже багаті і дуже бідні. Сільське населення відрізняється від міського: особливим укладом, родом і характером знань; рівнем кваліфікації (у робітників села він нижчий порівняно з міськими робітниками); комфортністю життя, типом мислення, стабільністю норм і цінностей; мінімальним рівнем заробітної плати та пенсійного забезпечення; системою пільг за стаж роботи; нормами забезпечення продовольчими і промисловими товарами; розміром коштів, що виділяються з бюджету на розвиток інфраструктури.

Українські соціологи Л. Шепотько, І. Прокопа та О. Максим'юк, взявши за основу такі ознаки, як чисельність, зайнятість та міграційний рух населення, виділили дванадцять типів сільських поселень: 1) безлюдні поселення, де не залишилось жодного постійного мешканця; 2) занепадаючі поселення, в яких 60 % населення – це люди пенсійного віку; 3) малі села (до 200 осіб), в яких середній вік мешканців становить понад 40 років; 4) малі села, в яких середній вік мешканців становить менше 40 років; 5) середні поселення (201–500 жителів), менше 50 % з яких зайняті у сільському господарстві, а понад 30 % постійно виїжджають на роботу в міста (маятникова міграція); 6) середні поселення, в яких понад 50 % населення зайнято у сільському господарстві, а 30 % працює у містах; 7) середні поселення, де понад 50 % мешканців зайнято у сільському господарстві; маятникова міграція менша від 30 %; 8) середні поселення, менше половини мешканців яких працює в агросфері; маятникова міграція незначна, а решта працює в інших галузях; 9) великі поселення (понад 500 жителів), менше половини з яких зайнято у сільському господарстві; маятникова міграція значна; 10) великі поселення, більше половини мешканців яких працює у сільському господарстві; міграція значна; 11) великі поселення, більше половини жителів яких зайнято в агросфері; міграція значна; 12) великі поселення, до половини мешканців яких працює у агросфері; маятникова міграція менша від 30 %. Серед сільських поселень України майже 35 % становлять малі села (84 % з них – так звані «вимираючі» села), 25 % – середні, 40 % – великі села (у них зосереджено 80 % сільського населення). В останні десятиліття спостерігається стійка міграція сільського населення у місто. Мотиви її різноманітні: ширші можливості для працевлаштування; кращі побутові умови; задоволення культурних потреб.

Проте на селі намітилися й певні позитивні зміни, зокрема це руйнування монополії колективних форм господарства; розширення економічної самостійності та свобода вибору форм господарювання відповідно до потреб, інтересів і можливостей індивідів; формування ринку землі, усвідомлення значущості землі як капіталу; зародження ринкової свідомості, розвиток підприємливості, підвищення соціальної активності; формування ефективного власника, менеджера; відновлення фермерських господарств, поява сільської буржуазії.

Сучасна економічна, соціальна і культурна ситуація на селі характеризується в основному негативними процесами. Занепад сільського господарства різко зменшив доходи селян, перевів їх на рейки натурального життєзабезпечення. Соціальний розвиток села фактично призупинено: закрилася більшість клубів, дитячих садків, з переборами діють бібліотеки. Увага соціології села у все більшій мірі зосереджується на вирішенні проблем відчуження та можливості перетворення селянина на реального господаря землі. Належить виробити нову систему взаємовідносин, вивільнити прагнення людини до життя на землі, до самостійного господарювання. Потрібно, щоб сільське господарство стало високорентабельною галуззю виробництва, привабливою для кожного трудівника.

У сучасних умовах гостро стоїть питання про майбутнє колгоспів, фермерські форми господарювання, більш ефективну участь громадян у виробництві сільськогосподарської продукції, і зокрема через розвиток садівничих кооперативів або організацію «зелених цехів» підприємств на базі малорентабельних і нерентабельних господарств. Для соціального розвитку села велике значення має

вирішення проблеми поєднання сільськогосподарської і промислової праці. Суть позиції полягає в тому, що працівники сільського господарства у вільний від сільськогосподарських робіт час могли б бути зайняті у промисловому виробництві. Проте в роботі підсобних промислових підприємств бере участь незначна кількість людей, а витрати на них не перевищують кількох відсотків всіх річних витрат праці в господарському господарстві.

Величезну і складну частину проблем соціального розвитку на селі представляє вдосконалення селянського побуту, підвищення культурного обслуговування сільського населення та зміна його психології. Для повсякденного укладу селянина досі характерний високий ступінь консервативності та індивідуалізму. Форми задоволення побутових потреб змінюються дуже повільно. Використовуючи сучасні будівельні матеріали, в селі часто будують все ті самі хати, нерідко незатишні, що не відповідають технічним та санітарно-гігієнічним вимогам. Жителі села відкинули масове будівництво багатопверхових будинків, в яких не були враховані особливості повсякденного життя селянина.

Великі проблеми стоять перед сферою культури на селі. У 70-ті – на початку 80-х рр. ХХ ст. безпосередньо клуби мали 84 % населених пунктів, а бібліотеки – 34 %. До середини 1990-х рр. ця ситуація ще більше ускладнилася – багато бібліотек та клубів просто припинили своє існування: держава не могла їх підтримати, а більшість сільських виробничих організацій знаходиться на межі виживання. Економічна доцільність вступила у суперечність з соціальними потребами – значне число сільських жителів позбавлене можливості регулярно задовольняти духовні потреби.

Особливе місце в соціології села займає аналіз стану і тенденцій функціонування свідомості сільської інтелігенції як соціальної групи. Сільський вчитель ще з давніх-давен був і просвітителем, і фельдшером, і агрономом, і порадином селянина у всіх його справах. Поступово село отримувало фахівців сільського господарства, медичних працівників, представників культурно-освітньої діяльності і т. д. Але чим більше село насичувалося представниками розумової праці, тим менше воно дорожило ними, і тим слабше вони сповідували ідею служити людям там, де почали працювати. Все більше відставання села від потреб часу ставало стійкою тенденцією. І це не могло не позначитися на процесі постійної деградації села як у виробничому, так і в духовному аспекті. Окремі позитивні приклади ніяк не вирішували проблему у цілому: життя на селі втрачало привабливість з усіма наслідками.

З комерціалізацією вищої освіти важчим став доступ вихідців із села до вузівських аудиторій, що негативно позначається на його соціально-психологічному самопочутті, а також на його перспективах. У зв'язку з реформами аграрної сфери особливої актуальності набуває аграрна політика держави, яка, з одного боку, повинна враховувати особливості сільського укладу життя, а з іншого – сприяти інтегруванню села в оновлюваний соціально-економічний простір, забезпеченню його мешканцям стабільних умов і життєвих перспектив. Адже нові відносини, які формуються на селі, суттєво вплинуть на звуження сфери застосування праці сільських мешканців, спричинять нові хвилі масової міграції, зміну демографічних параметрів як сільського, так і міського соціумів.